

Gauta 2007 10 15
Pabaiga. Pradžia „Logos“ Nr. 53

VALDAS PRUSKUS

Vilniaus Gedimino technikos universitetas

XIX A. VAKARŲ EUROPOS SOCIALINĖS KATALIKYBĖS IDĖJŲ ATGARSIAI MOTIEJAUS VALANČIAUS SOCIALINĖJE SAMPRATOJE

Responses of the Ideas Social Catholicism
of the mid- 19th c. in M.Valančius Social Concept

SUMMARY

This article deals the social concept by the famous Lithuanian catholic intellectual Bishop Motiejus Valančius (1801-1875). Valancius, like the representatives of West European social Catholicism of the mid-19th c. (V. Ketteler), adopted an unmistakably protective stance towards the deprived and tried to propose ways for undoing the injustice. However, there were essential differences both in the types of people to be protected and in the ways of effecting it. In Western Europe the representatives of social Catholicism were mostly concerned with factory workers whom they considered socially deprived and looked for ways of improving their situation. Whereas Valancius sympathized with the whole Lithuanian nation exposed to the danger of denationalization. The representatives of social Catholicism of Western Europe in looking for ways of improving the workers' situation appealed not only to good organization of workers themselves, to Christian morals of the employers, but also to the state authorities urging them to act as arbiters in regulating the relations between the employers and employees by legal means. Meanwhile Valancius did not trust the authorities since the officials of the tsarist regime were pursuing a colonial policy in the in the country and therefore were hostile to the Lithuanian nation. Valancius proposed to use non-force, i.e. moral means of resistance.

Valancius indicated three ways of national self-protection: defense of the Catholic Church itself and of its rights, reinforcement of the Lithuanian school, entrusted with the upbringing of the young generation in the spirit of Christian values, and support for the Catholic press. This encouraged Valancius not to confine himself to the pastoral activities alone, but also to involve in the most urgent matters for Lithuania and its people: to repair the crumbling churches, to defend and support the persecuted priests,

RAKTAŽODŽIAI: Katalikų Bažnyčia, socialinė katalikybė, žmogaus teisės, teisingumas, nutautinimas.

KEY WORDS: Catholic Church, Social Catholicism, resistance, human rights, justice, school.

to encourage them for self-education, to found parish schools, temperance societies, to organize the publication of Lithuanian literature and, finally, to try his hand at literature.

This social service of the bishop by words and deeds to all the nation and not to some sections of the population, his readiness to defend justice, honesty, to reduce social hostility in the nation, to strengthen the spirit power set an effective example for the patriotic part of the Lithuanian Catholic clergy of the national revival period.

GRĖSMĖS TAUTOS IŠLIKIMUI IR ATSAKO GALIMYBĖS

Valančius laikėsi pažiūros, kad Jėzaus Kristaus religija esanti ne vien žodžio, bet ir gyvenimo sąranga. Jo manymu, dvasingumas, atitrūkęs nuo gyvenimo, nėra krikščionybė. Ji turinti padėti tautai gyventi ir veikti. Tik toji krikščionybė, kuri galinti tai padaryti, verta krikščionybės vardo. Ir tik tas vertas dvasininko vardo, kuris ne tik uoliai vykdamas Bažnyčios nurodymus, bet ir žmonių reikalais rūpinąs, gyvenąs jų rūpesčiais. Šitaip katalikybės socialinę paskirtį suprato ir savo pareigą pavergtųjų tautiečių atžvilgiu juto Valančius. Tai savaip paženklino jo socialines nuostatas ir veiklą.

Caro valdžios administracija didžiausiu savo priešu tuo metu laikė lenkybę, kurios pamatas buvo Katalikų Bažnyčia ir tikėjimas. Tad pagrindinį smūgį ji nukreipė prieš katalikų tikėjimą ir jų Bažnyčią. Prievarta imta brukti stačiatikybė. Ilgainiui tai tapo Rusijos imperijos valstybinės politikos pavergtose Lietuvoje dalimi. Šiuos caro valdžios žingsnius daugelis dvasininkų ir tikinčiųjų suvokė kaip pasikėsinimą į Katalikų Bažnyčios egzistavimą. Tačiau ne visi drįso tam pasipriešinti. Valančius bene pirmasis iš aukštųjų dvasininkų apie tai nedviprasmiškai prabilo.

Caro valdžios pareigūnų vykdomą Lietuvoje nutautinimo ir stačiatikybės

skleidimo politiką, Bažnytinės veiklos varžymą jis suvokė kaip valstybinės valdžios pasikėsinimą prieš katalikų tikėjimą, kurį saugoti ir puoselėti tarp žmonių pašaukta Bažnyčia ir jis pats kaip vyskupas. Pažymėtina, kad XIX a. ne viena valstybė Vakarų Europoje, išskyrus Rusiją, nesiėmė prievartos prieš Katalikų Bažnyčią, nesiekė jėga primesti pavergtoms tautoms savąją religiją, nesikėsino į jos prigimtinę teisę – turėti savo kalbą.

Kaip teigia Vaižgantas, iš pradžių (iki 1867 m.) Valančius bandė taikiai ieškoti sutarimo su caro valdžia, mėgino paveikti jos atstovus logika, įrodinėdamas visišką „graždankos“ netikimą lietuvių kalbai. Jis ieškojo kompromisų su valdžia, kiek tai nebuvo žalinga Bažnyčios ir lietuviybės reikalui¹³. Tačiau Valančius greit suprato, kad jo pastangos neduoda rezultatų, todėl ryžosi aktyviai veikti. 1867–1869 metais parašė ir išleido šias knygeles: *Prajautimas* (1869), *Broliai katalikai* (1869), *Gromata apskrita švento Tėvo mūsų Popiežiaus Pijaus IX pas savo aveles* (1867), *Iš tamsybės ved tikrai kelias Teisybės* (1868), *Perspėjimas* (1868), *Šnėkesys kataliko su ne-kataliku* (1868), *Vargai bažnyčios katalikų Lietuvoj ir Žemaičiuose* (1869), *Litanija apie visų šventus Mučelnikus* (1869), *Apie sielvartus bažnyčios šventos* (1868), *Apie atpuskus ju-biliejįskus arba Be-*

leušą (1869), *Švenčiausio Tėvo mūsų Pijaus iš Dievo apvaizdos Popiežiaus Pijaus IX gro-mata apaštališka* (1869). Parašytos emocin-gai, apeliuojant ne tiek į protą, kiek į jausmą, o pirmiausia į religinį jausmą, la-biausiai žmonių atjaučiamą, jos žadino didelį nepasitenkinimą nedoru valdžios pareigūnų elgesiu.

Tiesa, pats Valančius kaip Žemaičių vyskupas reiškė savo lojalumą Rusijos imperijos sostui. Ši lojalumą, pasak Vaiž-ganto, jis suprato kaip religinę pareigą ir religinį principą, kurį paskelbė šv. Pau-lius *Laiške Romiečiams*: „Kiekvienas žmo-gus tebūna klusnus viešajai valdžiai, nes nėra valdžios, kuri nebūtų iš Dievo, o kurios yra – tos Dievo nustatytos.“¹⁴

Vadinasi, kiekviena politinė valdžia grindžiama Dievo valia, t.y. sąlygojama paties pasaulio sukūrimo tvarkos. Tačiau nenumatoma, koks asmuo ir kokia poli-tinė organizacija įgyjanti kompetenciją valdyti. Jau Tomas Akvinietas teigė, kad konkretus valdymas ir konkreti valdymo forma negali būti laikomi nustatytais Dievo valios. Tai gali būti padaryta re-miantis tik proto, t.y. gamtamoksliniais, bet jokių būdu ne teologiniais kriterijais. Taigi aukščiausią teisinę galią gali turėti tik visa tauta, kurios gerovės ir tvarkos siekiams pajungiama politinė valdžia. Svarbu, kad toji valdžia, ir pirmiausia jos vykdytojai, iš tiesų būtų tautos interesų gynėjai. Tad ir caro valdžia Valančiui at-rodė dalykas, kilęs iš paties Dievo, todėl ir gerbtina. Savo lojalumą caro valdžiai knygelėje *Prajautimas* jis šitaip nusako: „Lig laiku išpažįstu, jog lai nė vieno žo-džio nenoriu pasakyti apie Maskolių Ka-ralių ir aukštą Jo gimine, nes vainikuotų galvų darbų mums, biedniems žmo-

nėms, nepridera perkratinėti, nei nieko pikta apie jas šnekėti. Noriu čia papasa-koti tiktai apie maskolius, Lietuvon atva-žiuojančius.“¹⁵

Taigi jis palaikė tradicinį požiūrį – valdžia iš Dievo. Tačiau kartu Valančius stengėsi atskirti valdžios principą nuo tų žmonių, kurie jį įkūnija Lietuvoje. Jų sprendiniai ir veiksmai nėra tobuli ir vi-sada teisingi. Pasak Valančiaus, valdžios pareigūnų uždavinys – sudaryti palan-kias sąlygas žmogaus gyvenimui ir vyk-dyti savo tikybinės priedermes. Todėl negalima būti neteisėtų valdžios veiks-mų pasyviais stebėtojais. Neturinti tylė-ti ir Bažnyčia, matydama, kad kai kurie asmenys piktnaudžiauja valdžia. Valan-čiaus manymu, dera nuolat ir visur at-virai rodyti visuomenei valdžios parei-gūnų daromą skriaudą, o pirmiausia Ka-talikų Bažnyčiai, nes ji esanti tautos ir in-divido interesų gynėja. Tik taip ji galinti apsiginti nuo nedorų valdžios kėslių. Šia gynimosi teise Bažnyčia turinti aktyviai naudotis, priešindamasi vietos valdinin-kų pastangoms spręsti tuos klausimus, kurie grynai yra jos kompetencija.

Šiuo požiūriu Valančius nepripažįsta jokios teisės bei autoriteto pasaulietinei valdžiai, tuo labiau įvairiems pareigū-nams. Jo manymu, gindamasi nuo valdi-ninkų kišimosi į savo reikalus, Bažnyčia kartu ginanti ir tautos bei kiekvieno jos nario teisę į tikėjimą. O tikėjimas – tau-tos išlikimo garantas. Lietuviai kaip tau-ta gali išlikti tik išsaugodami tikėjimą. Valančius jį laikė tautą jungiančiu pradų, išvelgdamas analogiją praeityje: pago-nybės laikų tikėjimas padėjo lietuviams susiburti, išlaikyti vienybę, išsaugoti laisvės siekimą. Šitai akivaizdžiai pabrė-

žė *Žemaičių vyskupystėje*: „Tiesa, jog tikėjimas tas buvo klaidus ir išganymo dūšioms atnešti negalys, vienok Lietuvos kunigaikštystei dideliai gelavo. Tas tai tikėjimas darė, jog žemaičiai, drąsūs ir narsūs karėse [...] tas juos, nors išskydusius po miškus, vienos nakties būvy surinkdavo į vieną būrį dėl atmonijimo neprieteliams.“¹⁶

Valančius vylėsi, kad dabar katalikų tikėjimas turėtų padėti atgaivinti ir sustiprinti žmonių laisvės troškimą, ugdyti jų savimone ir tuo išlaikyti lietuvius kaip vieningą tautą, galinčią pasipriešinti nutautinimui ir sustačiatikinimui. Todėl turįs būti didesnis susipratimas tarp pačių lietuvių, o jų tarpusavio santykiai pagrįsti didesniu socialiniu teisingumu. Dvarininkų nedoras elgimasis su valstiečiais negalys stiprinti tautinio susipratimo. Atvirkščiai – jis tik kurstys neapykantą ir sklaidys tautos jėgas, silpnindamas tikėjamą teisingumą apskritai. Todėl Valančius dėl teisybės ir teisingumo nebijojo pabarti ir didikų. Kaip pažymi A. Alekna, Pšeciševskių piktus darbus skriaudžiant valstiečius jis taip vaizdžiai aprašė, kad tokia palyginti negriežta anų laikų cenzūra neleido to skyrelio išspausdinti pirmajame *Žemaičių vyskupystės* leidime (1848), kaip kompromituojančio bajoriją. Valančius ne tik parodydavo nedorą dvarininkų elgesį, bet ir pats neretai tapdavo valstiečių užtarėju, ypač amoralaus jų elgesio su valstiečių moterimis atveju. Vyskupo įsikišimas dažnai padėdavęs.¹⁷

Minėtąsias akcijas Valančius vykdė turėdamas prieš akis aiškius tikslus – ginti teisingumą, dorą, mažinti socialinių priešišumą tautoje ir tuo stiprinti jos

dvasines galias bei imunitetą gresiančiam nutautinimui ir tikybiniam paver gimui. Kartu jis gerai suprato, kad pasipriešinimo sėkmė priklauso nuo konkretaus individo, jo sąmoningo apsisprendimo. Paskatinti jį šiam žingsniui Valančius laikė savo pirmąją pareigą. Todėl jam rūpėjo ne tik išsiaiškinti ir parodyti tuos pavojus, kurie grėsė tautai, bet ir rasti efektyvių priemonių jiems neutralizuoti. Valančius nurodė kelias priemones, kurios, jo manymu, turėtų padėti tikėjimą ir tautą apginti.

Pirmoji priemonė – tai pačios bažnyčios gynimas ir stiprinimas. Ši stiprinimą Valančius suprato labai plačiai, net keliais aspektais.

Pirmiausia, būtina apginti žmones nuo stačiatikybės platinimo, parodant esminius skirtumus tarp katalikų ir stačiatikių tikybių. Šiai temai jis skyrė dvi brošiūras: *Šnekesys kataliko su nekataliku* ir *Iš tamsybės ved tikrai kelias Teisybės*. Jose dialogo forma įtikinamai parodomi katalikų tikėjimo teigiamybės, esmė ir grožis.

Žvelgiant iš laiko perspektyvos, reikia pastebėti, kad Valančius, iškeldamas katalikybės privalumus kitų religijų (stačiatikybės) atžvilgiu atrodo gan konservatyvus. Jis nekreipė dėmesio į tai, kad Bažnyčios mokymas pripažino krikščionybės sklaidos tautose įvairovę, kurią nulėmė skirtinga kultūra, tradicijos ir istorinė patirtis. Stačiatikybė – viena krikščionybės atšakų. Tačiau Valančiui stačiatikybė yra iš anksto atmestina, nes būtent jos platinimo dėka mažėja lietuvių atsparumas rusinimui. Todėl religinis uždarumas – katalikybėje jam atrodė vienintelė patikima priemonė mažai tautai išlikti. Antra, būtina puoselėti ištikimybę kata-

likų tikėjimui. Tą ištikimybę Valančius *Prajaudime* taip nusako: „Turite visi žinoti, jogiai be Katalikų tikėjimo nė vienas nebus danguje. Todėl kas tik pameta tą tikėjimą, užsirašo lig gyvas į pragarą. O žinodami tai, turite būti tvirti tikėjime, turite būti pasiruošę kentėti kančias, kaip senovės katalikai. Nors viršininkai už tvirtybę Katalikų tikėjime atimtų gyvenimus, sodintų į kalinę ir plaktų ar kapotų, vis tai turite iškentėti, nes verta to yra Dievo karalystė.¹⁸

Trečia, tikėjimui palaikyti būtini tinkami maldos namai, į kuriuos atėjęs žmogus galėtų atsigauti dvasia. Todėl Valančius nuolat rūpinosi esamų bažnyčių išore, bendra būkle ir naujų statyba. Vos tapęs vyskupu (1850) jis ėmėsi remontuoti Varnių katedrą. Tuo tikslu 1851 m. parašė dekanams raštą, prašydamas rinkti aukas. Ir apleistoji katedra buvo suremontuota. Jis ragino ir dvarininkus, kurie naudojosi baudžiauninkų jėgomis, remontuoti bažnyčias, statyti naujas. Aleknos apskaičiavimu, Valančiui valdant vyskupiją buvo pastatyta 29 mūrinių ir 20 medinių bažnyčių.²⁰ Griežtėjant caro administracijos vykdomai nutautinimo politikai, gausėjo ir pasikėsinimų prieš Bažnyčią. Todėl buvo svarbu nurodyti, kaip turėtų elgtis katalikai, siekdami išsaugoti savo maldos namus, kokia taktika reikėtų gintis nuo valdžios neteisėtų veiksmų, atimant iš katalikų bažnyčias ir perduodant jas stačiatikiams. Valančius pataria: „Maskoliams bažnyčias atimant, katalikai ne vien turi šiaip jau vyresnybės melsti, kad to nedarytų, bet dar turi susibėgti visos parapijos žmonės [...], turi pripildyti, apgulti bažnyčią ir neleisti maskolių prie Dievo

namų. [...] Jei kurį žmogų maskoliai muštų, kapotų, čaižytų su bizūnais, vis tai turi iškentėti. Taip darė Tytuvėnų parapijonys, taip darė Minsko gubernijos katalikai išplėšiant joms bažnyčias.“²⁰ Taigi Valančius siūlė laikytis neprievartinio aktyvaus pasipriešinimo taktikos. Būtent tokios taktikos laikėsi Lietuvos Katalikų Bažnyčia ir vėliau, ypač tautinio atgimimo pakilimo laikotarpiu XIX–XX amžių sandūroje.

Ketvirta, būtinas kunigų ugdymas ir rėmimas. Valančius suprato, kad Bažnyčios stiprybę labai daug lemia kunigai. Po 1863 m. sukilimo daug kunigų, vien tik iš Žemaitijos 106, buvo ištremta į Sibirą.²¹ Todėl jis stengėsi kuo daugiau iššventinti naujų kunigų. O caro valdininkai jų skaičių ribojo. Teko imtis įvairių gudrybių. Antai vyskupas su rusų diduomene kortomis lošdavęs ne iš pinigų, bet iš leidimo iššventinti kunigą. Kai tik jam pasisekdavo išlošti, tai kunigus net naktį šventindavęs, kad kartais pralošęs aukštas valdininkas nepersigalvotų (193). Valančius siekė, kad kunigas būtų apsišvietęs, turėtų autoritetą. Todėl skatino juos prusintis, skaityti ne tik religinę literatūrą, nesigriebti tikėjimui palaikyti blogų priemonių, kurių tik žmogų nuo jo atitolina. Tokiomis blogomis priemonėmis, ypač girtuoklių atžvilgiu, Valančius laikė prievartą. Laiškuose dekanams jis ne kartą įspėdavo kunigus, kad, skleisdami geras idėjas, nenaudotų netinkamų priemonių, nes tai meta šešėlį visai dvasininkijai. Savo ruožtu ir tikintieji turėtų labiau remti kunigą, juo pasikliauti, o likę be savo ganytojo – nepasimesti. Leidinyje *Vargai bažnyčios katalikų Lietuvoj ir Že-*

maičiuose Valančius smulkiai išdėstė veikimo programą, kaip tikintieji turėtų tenkinti savo dvasinius reikalus, kai nėra kunigų. Tokiu atveju jis draudė vaikščioti į uždarytas bažnyčias ir patarė geriau melstis namie, patiems išmokyti krikštyti vaikus be kunigo, sutuoktuves atlikti tik ten, kur yra kunigas, „išpažinties važiuoti nors ir į Prūsus, o numirėlius laidoti sodžiaus kapuose“.²²

Antroji priemonė tikėjimui ir tautai apginti bei sustiprinti – mokykla. Valančius mokyklą laikė svarbia jaunosios kartos ugdymo priemone. O ugdymas pirmiausia remtinas giliu tikėjimu. Žinios padedančios žmogui siekti gerovės. Tačiau žinojimas negalės padaryti žmogaus laimingo ir doro, jeigu jo siela nepripildyta gilaus tikėjimo, nes jis esąs toji terpė, kurioje žinios įgyjančios prasme. Taigi, Valančiaus teigimu, tik toji mokykla gera, kuri auklėja pirmiausia tikybiškai (katalikus – katalikiškai). Tai visa ko pagrindas. Visi kiti mokslo ir mokymo dalykai turi tapti pagalbininkais siekiant svarbiausiojo tikslo – katalikiško vaiko asmenybės tapimo. Ši Valančiaus pažiūra artima popiežiaus Pijaus IX nuostatai, išdėstyta 1864 m. rugpjūčio 4 d. laiške Fribūro arkivyskupui Bryzgui: „Religijos mokslas turi užimti mokyklose pirmąją vietą tarp kitų mokslų tokiu laipsniu, kad kitos žinios, kurias gauna moksleiviai mokyklose, atrodytų kaip jos (religijos – V. P.) pagalbininkės.“²³

Vaiko ugdymui iš mažens katalikiška dvasia Valančius skyrė ypač daug dėmesio. Tai jis darė pirmiausia palaikydamas parapiškas mokyklas. Tuo metu Žemaitijoje jų būta kiekvienoje parapijoje.

Jam tos mokyklos buvo svarbios ne vien todėl, kad jose buvo mokoma skaityti ir rašyti lietuviškai bei lenkiškai, taip pat aritmetikos, o kad jose buvo mokoma pagrindinių tikėjimo tiesų. Valančius laikėsi pažiūros, kad tikėjimas padedąs subręsti individui, tapti savarankiška, o kartu ir pajėgia sąmoningai pasipriešinti nutautinimui, valdžios vykdomai savi-valei asmenybe. Parapinė mokykla Valančiaus akyse buvo tikinčios aktyvios asmenybės ugdymo vieta. Todėl ir iš kunigų jis reikalavo būti dėmesingiems šioms mokykloms, jas steigti ir išlaikyti. 1852 m. rašte dekanams Valančius rašė: „Žinomas visiems kunigams mano reikalavimas, kad prie kiekvienos parapijinės bažnyčios ir net didžiųjų filijų būtų laikoma mokykla po priežiūra vietinio klebono arba filialisto, kame neturtingo luomo vaikai galėtų pramokti skaityti gimtąją kalbą ir katekizmo.“²⁴ Iš dekanų jis reikalavo net du kartus per metus pranešinėti apie mokyklos padėtį. Tad neuostabu, kad šitaip dirbant 1853 metais Žemaitijoje veikė 141 parapinė mokykla, kur mokėsi 4394 mokiniai, o valdžios išlaikomų rusų mokyklų buvo tik 17, jose mokėsi 815 mokinių.²⁵

Rusų valdžios išlaikomos mokyklos smuko ir viena po kitos buvo uždarytos, o parapiškos augo. Pastebimai gausėjo mokančiųjų skaityti. Kaip nurodo A. Baltinis, tuo metu Žemaičių vyskupi-joje apie 90 procentų visų gyventojų mokėję skaityti.²⁶

Švietimas skatino ir blaivesnio gyvenimo būdo ilgėsį. Valančius gerai suprato, kad smuklės ir girtavimas buvo caro valdžios ir dvarininkų priemonė laikyti žmones paklusnius. Čia jis išvelgė

didelį pavojų tautai ir žmonių dorovei, todėl ėmėsi organizuoti blaivybės sąjūdį. Reikia pažymėti, kad blaivybės idėją Lietuvoje dar iki Valančiaus puoselėjo kunigas Ignacas Stachas (miręs 1854 m. ir palaidotas Šiaulių miesto kapinėse). Tačiau šią idėją paversti plačiu sąjūdžiu pavyko tik Valančiui. Per keletą metų jis labai išsiplėtė. Jau 1860 m. 197 Žemaitijos parapijose 692000 (83,2 proc.) katalikų iš 832243 priklausė blaivybės draugijoms. Vyskupo prašomi, dalis dvarininkų uždarė savo bravorus. Degtinės gamyba sumažėjo aštuonis kartus, o valdžios išdas per kelerius metus neteko penkių milijonų rublių.

Finansų ministras ėmė reikalauti sustabdyti blaivybės sąjūdį. Valdžia rimtai susirūpino ir ėmėsi policinių priemonių tautinio lietuvių susipratimo kėlimui užkirsti. Pirmiausia uždraudė parapijose mokyklose lenkų rašto mokymą (1862 m.). Tą draudimą caro administracijos pareigūnai taikė ir lietuvių raštui. Po metų, nepaisant skundų dėl šio valdžios žygio ir mėginimo priešintis, buvo uždarytos ir visos parapiinės mokyklos (vien Žemaitijoje – 150) kaip valdžiai kenksmingos. Tais pačiais metais uždarytos ir visos blaivybės draugijos. Sustiprėjo valdžios pastangos per valdinę mokyklą nutautinti ir sustačiatikinti lietuvius. Mokykla tapo kovos dėl tikybos ir lietuviybės išsaugojimo arena.

Valančius gerai suvokė gresiantį pavojų, bet nesutriko. Stiprybės ir išminties pavyzdžių jis ieškojo tautos praeityje. Antai *Varguose bažnyčios katalikų* Valančius rašė: „Lietuvos ir žemaičių žmonės Lenkų valdžioje prabuvo tris šimtus metų, tačiau lenkiškai neišmoko [...]. Šioje

gadinėje maskoliai užsimanė per nevalią mokinti jų vaikus maskoliškai, o tai dėl to idant galėtų Lietuvos žemę vadinti Rossija arba Maskolija, paskui maskolines knygas jiems duoti, įsakyti, kad bažnyčiose maskoliškai melstųsi ir galop paversti į maskolių tikėjimą.“ Jis patarė neskubėti rusiškai mokytis, o jeigu valdininkai nori „ūturuoti su lietuviais“, tegul patys išmokstą lietuviškai. Tokį sveiką tautinį užsispyrimą rodą latviai, kurie, išbuvę 25 metus rusų kariuomenėje, neišmokstą rusiškai. „Kuršo gyventojų ir per tūkstantį metų maskoliai savo kalbos neišmokins: bukite tokie ir lietuviai su žemaičiais, nes esate vienos priedermės,“³⁰ – ragino Valančius.

Tačiau rusiškos mokyklos Lietuvoje buvo realybė. Uždraudus parapiines, jų tolydžio daugėjo. Valdžia įpareigojo tėvus leisti vaikus į šias mokyklas. Priešingu atveju grėsė baudos. Bet ir jos Valančiui atrodė niekis, lyginant su tuo blogiu, kuris ištiksiąs, jeigu vaikas būsiąs leidžiamas į rusišką mokyklą: jis būsiąs prarastas tautai ir lietuviybei. Todėl Valančius ragino tėvus kiek galima vilkinti vaikų atidavimą į tokias mokyklas: „geriau mokėti štruopas ne kaip leisti, kad vaikus kas gadintų“.³¹

Kartu jis suprato, kad visiems to padaryti nepavyks. Todėl Valančius davė praktinių patarimų, kaip sumažinti neigiamą rusų mokyklos įtaką vaikams. Jis ragino tėvus mokyti vaikus skaityti ir rašyti gimtąja kalba, samdant daraktorius, steigiant slaptas mokyklas. Valančius tokių mokyklų kūrimą ypač palaukė ir rėmė materialiai, nes tai vienintelis tautos telkimo ir konstruktyvios ginties nuo nutautinimo būdas.

Trečioji priemonė tikėjimui ir tautai apginti bei sustiprinti – spauda. Valančius skyrė dvi spaudos funkcijas: pirma, ji turinti telkti žmones, padėti išlaikyti tikėjimą, o antra, išpėti apie katalikams gresiančius pavojus, parodyti caro valdininkų klastą ir nedorus darbus.

Spaudos reikalingumo klausimą Valančius kėlė dar 1859 metais. Kaip nurodo A. Alekna, tuomet jis kreipėsi į vidaus reikalų ministrą, prašydamas leisti lietuviams turėti savo laikraštį, kuris telktų žmones, rodytų doros pavyzdžius. Laikraščio reikalingumą argumentavo taip: „Be abejo, žinoma Tamstai, jog Kauno gubernijos valstiečiai visai atsisakė spiritinių gėrimų vartojimo. Žmonės, pasiiluosavę nuo labiausiai pažeminančio geidulio girtybės, reikalingi kitokios doros įtekmės, kuri palaikytų juos blaivybėje ir vietoje senojo kenksmingo pasigėrimo teiktų kokį nors prakilnų, duodantį maisto protui ir širdžiai. Rusai ir latviai turi savo gazetę ir kitokių laikraščių leidžiamų knygelių, kurios patenkina tą reikalavimą, bet žemaičiai ir lietuviai, kurie irgi sudaro dalelę Maloninčiausioje Ciesoriaus pavaldinių, lig šiol neturi tokio laikraščio, kuris padėtų jiems naudotis švietimo vaisiais.“³² Toliau šiame prašyme nurodyta projektuojamo laikraščio pavadinimas – *Pakeleivinas*, išdėstyta programa. Tai turėjęs būti katalikiškosios pakraipos laikraštis, kurio svarbiausios temos – tikėjimas ir dora. Be to, numatyta spausdinti gamtos, geografijos, istorijos, pramonės ir tautosakos dalykų. Deja, caro valdininkai vyskupo sumanymui nepritarė, suprasdami, kad laikraštis telksias žmones ir būsią sunku juos stačiatikinti ir nutautinti.

Tačiau caro valdininkų neigiamas požiūris į lietuvišką spaudą nesutrukdė Valančiui pačiam imtis iniciatyvos rašyti ir savo lėšomis Prūsijoje leisti knygeles liaudžiai, organizuoti jų slaptą gabenimą ir platinimą Lietuvoje. Suprasdamas spausdintojo žodžio svarbą, Valančius ragino jį gerbti ir kitus. Ypač jis patarė priešintis valdininkams, atiminėjantiems senąsias maldaknyges, esą jos priešingos vyresnybei ir drumsčiančios ramybę. Vyskupas pateikė konkrečių patarimų, kaip išsaugoti lietuviškas knygas ir atsikirsti pareigūnų klastai.

Valančius griežtai įsakė neatiduoti valdininkams maldaknygių, pirktų seniau, kadangi jos nesančios „nė trupučio priešingos vyresnybei“. O tie, kurie atiminėja knygas taip teigdami, esą „paprasti plėšikai“. Kad nebūtų dėl tų knygų vargo su žandais, geriausiai jas išeinant iš bažnyčios paslėpti. Jei pradėtų atiminėti jas pačiose bažnyčiose, tada „pakelkite didelį klegesį, nes užpuolė jus Dievo namuose plėšikai.“³³

Valančius išpėjo naivius lengvatikius ir dėl Vilniuje išleistų lietuviškų knygų, išspausdintų rusiškais raidėmis. Reiką jomis visai netikėti, o nupirktąsias deginti, nes „spausdami išmetė kai kuriuos katalikų šventuosius ir apleido maldeles už Šventąjį Tėvą su vyskupu“. Taigi „pagadino tas knygas tikėjimo dalykuose“.³⁴

Taip recenzuodamas išleidžiamas knygas, Valančius ne tik uoliai vykdė ganytojo priedermę, bet ir mokė lietuvius būti budrius – skirti spausdintąjį katalikišką žodį nuo netikro, ugdytis gebėjimą atsirinkti. O tai jau savarankiškos sąmoningai apsisprendusios asmenybės

bruožas. Būtent tokius lietuvius ir norėjo matyti Valančius.

Valančiui ne mažiau svarbi ir tokia spaudos funkcija – laiku išpėti lietuvius apie gresiantį pavojų, nurodyti caro valdžios pareigūnų klastą, atskleisti valdžios vykdomos ekonominės politikos krašte esmę ir tikslus. O tos politikos tikslas – klasta ir apgaule išsklaidyti vietinius gyventojus po visą imperiją ir galiausiai kolonizuoti kraštą. Šią klastą Valančius išryškino, parodydamas tragišką caro valdininkų pažadais suvedžiotų žydų likimą. Caras draudė žydams gyventi centrinės Rusijos gubernijose. Nikolajaus I laikais valdžia ragino žydus vykti į tolimas Astrachanės ir Tobolsko gubernijas, kur jų esą laukia derlingos žemės ir laisvi namai bei ūkio pastatai. Tačiau nuvykę žydai ten nieko to nerado, „todėl pasklydo po miestelius ir kaimus, vogė, pardavinėjo degtinę ir savo papročiu apgaudinėjo Sibirijos burliokus“.³⁵ Primindamas liūdnas žydų emigracijos į Rusiją pamokas, Valančius išpėja lietuvius būti budrius, nepasikliauti caro valdžia ir jos pareigūnų pažadais duoti derlingų žemių, namus,

pastatyti bažnyčias, suteikti pinigų išikurti. Jis rašo: „Atkeliavus į vietą parodys jums tyrą lauką ir sakys: *Nu, čia statykite sau namus, pirkite arklius, karves, jaučius ir gyvenkite*. Nežinau dar, ar ten bus miško, nes tos gubernijos smėlėtos, kuriose neauga medžiai. Kas nusives bent tūkstantį rublių, tas galės išikurti, bet ką darys plikiai? [...] Pasodins jus ne vienoje vietoje, bet išsklaidys taip, jogiai nuo vieno lig kito bus kelios mylios. Katalikų bažnyčios nebus, gyvensite ir mirsite be sakramentų ir katalikų kunigo.“

Tuo tarpu į Lietuvą atvyksią kolonistai rusai, kurie užimsią emigravusiųjų žemes, valdžia jiems atiduosianti katalikų bažnyčias. Taigi vykstantys ieškoti laimės į svetimą kraštą lietuviai jos ten nerasia, be to, dar užtrauksią nelaimę pasilikusiems tėvynėje tautiečiams. Todėl vyskupas ragino nepalikti Lietuvos, „kentėti nelaimės toj vietoj, kurioje seneliai kentėjo“.³⁷

Vadinasi, Valančius gerai suvokė Katalikų Bažnyčios socialinę misiją, juto gyvą pareigą ginti teisybę ir teisingumą krikščionybės vardu ir stengėsi tą pareigą atlikti dorai ir sąžiningai.

IŠVADOS

Kaip ir Vakarų Europos socialinės katalikybės atstovai, Valančius nevengė skaudžių ir nepatogių socialinių klausimų, į kuriuos žvelgė krikščioniškųjų vertybių požiūriu. Jis rūpinosi tuo, kas Lietuvai ir jos žmonėms buvo aktualiausia, gynė juos nuo didžiausių pavojų. Pasisakydamas prieš ekonominį vienalytiškumą (lietuvių tradicinę orientaciją į žemės ūkį), jis skatino domėtis amatais ir preky-

ba ir tuo būdu įsitvirtinti tėvų žemėje ir išstumti iš šių veiklos sričių kitataučius.

Nors Valančius nemėgo svetimų tautų maišymosi, tačiau šis jo nusistatymas buvo greičiau dorinės ir pastoracinės kilmės ir neturėjo nieko bendra su siauru nacionalizmu. Tai buvo pastanga apginti savo žmones nuo kenksmingų, iš šalies ateinančių įtakų. Kartu Valančiu neragino atsiverti nuo pasaulio, o ieš-

koti naujų kontaktų ir informacijos. Taip jis skatino kunigus išsirašinėti svetimomis kalbomis knygas, skaityti, keistis, aptarinėti ir versti į lietuvių kalbą. Tuo jis žadino jaunųjų kūrybines ir socialines aspiracijas, sukėlusias rašytojų kultūrininkų sąjūdį tarp kunigų.

Atskleisdamas caro administracijos pareigūnų skriaudas lietuviams ir vietinių dvarininkų piktus darbus, jų moralinių nuopolių, jis kalbėjo kaip pavergtos tautos atstovas. Tas kalbėjimas buvo įtaigus ir veiksmingas. Valančius žadino teisingumo, laisvės ir žmogaus verto gyvenimo troškulį socialiai pavergtai liaudžiai – baudžiauninkams ir nurodinėjo krikščioniškai suprantamo socialinio teisingumo laikymosi būtinumą valdantiejiems sluoksniams.

Kaip ir Vakarų Europos socialinės katalikybės atstovai, Valančius išpažino visuomeninę kunigo sampratą, todėl neapsiribojo siaura pastoracinio darbo sritimi. Jis rūpinosi parapinių mokyklų steigimu, kūrė platų blaivybės draugijų tinklą, organizavo lietuviškos katalikiškosios literatūros leidimą ir platinimą. Tai buvo Valančiaus ne tik dvasinės pastangos, bet ir konkreti socialinė tarnystė tautai, kurią jis atliko krikščionybės vardu, ugdydamas ir jos religinę, ir socialinę sąmonę. Vyskupo socialinė tarnystė tautai, o ne vienam kuriam nors sluoksniui, buvo konstruktyvi, ji tapo orientyru ir pavyzdžiu vėlesnio laikotarpio patriotiškai nusiteikusiai lietuvių dvasininkijai, kuriai teko dirbti ir veikti jau kitomis sąlygomis.

Literatūra ir nuorodos

¹³ Motiejus Valančius. *Maskoliams katalikus persekiojant*. – Kaunas, 1929, p. 7–8.

¹⁴ *Naujasis Testamentas*. – Vilnius, 1992.

¹⁵ Motiejus Valančius. *Maskoliams katalikus persekiojant*. – Kaunas, 1929, p. 23.

¹⁶ Motiejus Valančius. *Raštai*. – Vilnius, 1972, t. 2, p. 41.

¹⁷ Antanas Alekna. *Žemaičių Vyskupas Motiejus Valančius*. – Klaipėda: Šv. Kazimiero draugija, 1922, p. 119–129.

¹⁸ Motiejus Valančius. *Maskoliams katalikus persekiojant*. – Kaunas, 1929, p. 32.

¹⁹ Antanas Alekna. *Žemaičių Vyskupas Motiejus Valančius*. – Klaipėda: Šv. Kazimiero draugija, 1922, p. 31–32.

²⁰ Motiejus Valančius. *Maskoliams katalikus persekiojant*. – Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1929, p. 83.

²¹ A. Kučas. *Didysis Valančius // Lux Christi*, 1951, Nr. 3, p. 5.

²² Motiejus Valančius. *Maskoliams katalikus persekiojant*. – Kaunas: Šv. Kazimiero draugija, 1929, p. 86.

²³ Stanisław Bross. *Akcja Katolicka według orzeczeń Stolicy Apostolskiej*. – Poznań, 1929, t. 2, p. 133.

²⁴ Antanas Alekna. *Žemaičių Vyskupas Motiejus Valančius*. – Klaipėda, 1922, p. 50.

²⁵ Ten pat.

²⁶ Andrius Baltinis. *Vyskupo Vincento Borisevičiaus gyvenimas ir darbai*. – Roma, 1975, p. 28.

²⁷ Motiejus Valančius. *Maskoliams katalikus persekiojant*. – Kaunas, 1929, p. 82.

²⁸ Antanas Alekna. *Žemaičių Vyskupas Motiejus Valančius*. – Klaipėda, 1922, p. 60.

²⁹ Andrius Baltinis. *Vyskupo Vincento Borisevičiaus gyvenimas ir darbai*. – Roma, 1975, p. 6.

³⁰ Motiejus Valančius. *Maskoliams katalikus persekiojant*. – Kaunas, 1929, p. 82.

³¹ Ten pat, p. 28.

³² Antanas Alekna. *Žemaičių Vyskupas Motiejus Valančius*. – Klaipėda, 1922, p. 180.

³³ Motiejus Valančius. *Maskoliams katalikus persekiojant*. – Kaunas, 1929, p. 78.

³⁴ Ten pat.

³⁵ Ten pat, p. 50.

³⁶ Ten pat, p. 51.

³⁷ Ten pat, p. 52.